

ROMĀNU SĒRIJA *MĒS. LATVIJA, XX GADSIMTS* STARPNAACIONĀLĀ ASPEKTĀ

Māra Grudule dz. 1963. gada 1. martā Rīgā. Filoloģijas doktores (*Dr. philol.*) grādu ieguvusi 1995. gadā Latvijas Zinātņu akadēmijas Literatūras, folkloras un mākslas institūtā par disertāciju *Cilvēka dzīves gaitas attēlojums 17. un 18. gadsimta latviešu literatūrā*. Kopš 2002. gada Latvijas Universitātes (LU) Literatūras, folkloras un mākslas institūta pētniece, kopš 2008. gada – LU profesore. Rakstu krājuma *Mach dich auf und werde licht – Celies nu, topi gaišs. Zu Leben und Werk von Ernst Glück (1654–1705). Akten der Tagung anlässlich seines 300. Todestages vom 10. bis 13. Mai 2005 in Halle (Saale)* (2010) redaktore kopā ar Kristiāni Šilleri (*Christiane Schiller*), autore monogrāfijai *Latviešu dzejas sākotne 16. un 17. gadsimtā kultūrvēsturiskos kontekstos* (2017) un ap 30 zinātniskām publikācijām dažādos starptautiskos izdevumos par latviešu literatūru 16.–18. gadsimtā un Baltijas vācu literatūru.

Raksturvārdi: vēsturiskais romāns, latvieši, multikulturālisms, starpnacionālās attiecības, mūsdienu latviešu literatūra.

Ievads

2013. gada janvārī masu medijos tika publicēta ziņa, ka pāris gadu laikā taps 13 romāni par Latvijas vēsturi sērijā *Mēs. Latvija, XX gadsimts*. Katrs darbs pārlūkos savu laika posmu, noslēgumā iegūstot tekstus, kas atspoguļos vēstures procesu Latvijā no gadsimta sākuma līdz beigām. Idejas autore ir rakstniece Gundega Repše. Pagaidām, līdz 2017. gada jūnijam, publicēti vienpadsmit romāni. Tie visi, kaut mākslinieciskā līmeņa ziņā dažādi, lasāmi ar interesi. Sērija ir ieguvusi savu stabilu vietu latviešu kultūrā, vairāki romāni ir bijuši izvirzīti gada balvai literatūrā, viens – piedzīvojis iestudējumu uz teātra skatuves, turpinās darbs pie tā ekranizācijas. Sērija ir novitāte arī Eiropas kultūrā – nevienai citai tautai, kaut interese par vēsturisko romānu ir liela, līdzīga precedenta nav.

Jaunā sērija: žanrs un starpnacionālo attiecību konteksts

Topošie teksti sākotnēji tika pieteikti, pirmkārt, kā pretošanās savas vēstures aizmiršanai, otrkārt, kā patriotisma stiprināšana¹. Gundega Repše bija iecerējusi, ka tās būs vienā laikā dzīvojušu cilvēku liecības par 20. gadsimtu, pēc iespējas – bez konjunktūras straumes vēstures skatījumā². Pamazām žanra apzīmējumu „vēsturiskais romāns” nomainīja „romāni par Latvijas vēsturi”. Par žanra piederības jautājumu notika vairākas diskusijas, plašākā – 2015. gada oktobrī. Tās dalībnieki pievienojās Gundegas Repšes viedoklim, ka žanrs kļuvis anahronisks. Rakstnieks un literatūrkritiķis Guntis Berelis jau 1998. gadā vēsturisko romānu bija raksturojis kā „bilde iz vēstures, kas uzstīvētas uz visai primitīva sižetiskā karkasa ar noteiktu vērtīborientāciju un stereotipu

¹ Taps 13 jauni vēsturiski romāni 2013.

² 13 rakstnieki apņemas 2013.

noturību”³. Tomēr mūsdienu Rietumeiropas literatūrzinātnē ļauj vēsturiskajam romānam lielu brīvību. Žeroms de Grūts (*Jerome de Groot*) monogrāfijā *The Historical Novel (Vēsturiskais romāns, 2010)* norāda, ka vēsturiskā romāna uzdevums mūsdienās ir rekonstruēt vēsturi, t. i., savā fantāzijā to pārrādīt no jauna, turklāt būtiska nozīme ir autora pašreizējai identitātei, jo īpaši nacionālajai identitātei un vēsturisku materiālu izmantojumam (dienasgrāmatām, periodiskiem izdevumiem u. tml.); bet pašā romānā primārs ir tēls, kurā skaidri jaušams tā radītāja rakstnieka pašpārliecinātais skatījums, tai skaitā pieļaujot tradicionālo stereotipu laušanu, pat dezorientējot lasītāju, izaicinot, atgādinot par pasaules nestabilitāti un neizprotamību.⁴ Jaunie sērijā tapušie latviešu romāni šādai žanra izpratnei visnotaļ atbilst. Tos vieno, pirmkārt, iepriekš nebijis skatījums uz atsevišķām vēstures epizodēm, ja ne gluži provokācija. Tā var būt vēsturnieku aprobēta, bet vēl plaši, tai skaitā literāros tekstos, neizskanējusi versija. Otrkārt, visu romānu centrā ir indivīds un viņa iekšējā pasaule, vēstures grieži ir fons un nereti – katalizators robežsituācijām. Treškārt, un tas ir svarīgi, domājot par šo tekstu recepciju, visi romāni nostiprina mūsdienīgas vēstures interpretācijas, revidējot sociālās atmiņas izkropļojumus.

Rakstā sīkāk tiks apskatīti seši sērijas romāni, kuros tēloti notikumi pirmajās četrās 20. gadsimta desmitgadēs: 1905. gada revolūcija (Osvalds Zebris, *Gaiļu kalna ēnā, 2014*), Pirmā pasaules kara sākums (Guntis Berelis, *Vārdiem nebija vietas, 2015*), Latvijas valsts dibināšana (Pauls Bankovskis, *18, 2014*), Kārļa Ulmaņa diktatūras laiks (Inga Gaile, *Stikli, 2016*), padomju okupācija 1940./1941. gadā (Gundega Repše, *Bogene, 2016*), 1939. gads un Otrā pasaules kara sākums (Māris Bērziņš, *Svina garša, 2015*).

Mūsdienu Latvijas teritorijā ģeogrāfiskā stāvokļa dēļ izsenis ir eksistējusi kultūru dažādība, multikulturālisma aizmetņi saistāmi ar ļoti seniem laikiem. 12. un 13. gadsimtā Baltijā ienāk vācieši, 16. gadsimtā aizsākas pakāpenisks kolonizācijas process, vāciešiem saglabājot savu dominējošo lomu līdz pat

20. gadsimta sākumam neatkarīgi no Baltijas zemju politiskās piederības dažādos laikos. 16. gadsimta otrajā pusē šajā teritorijā ienāk Polijas–Lietuvas karaspēks, 17. gadsimtā Rīga un Vidzeme pieder Zviedrijai. 15. un 16. gadsimtā Baltijā ienāk ebreji un čigāni, 17. gadsimta beigās no Krievijas – vecticībnieki. 19. gadsimtā, iekļaujot Baltiju Krievijas impērijas sastāvā, krievi politiski un juridiski kļūst par politisko eliti, ekonomiskajā un kultūras dzīvē dominējošā loma joprojām ir Baltijas vāciešiem. Pieaug latviešu nacionālās atmodas kustība. Latvijas valsts izveidošana 1918. gada 18. novembrī, kā norāda Egils Levits, ir „ilgstoši apspiestās latviešu nācijas kulturālās, sociālās un visbeidzot politiskās emancipācijas rezultāts”⁵. Rakstot par Latvijas vēsturi, nav iespējams izvairīties no latviešu un citu tautu savstarpējo attiecību tēlojuma, šis aspekts, ja arī ne centrāls, tomēr kā laikmeta kontekstus raksturojošs saglabājas 20. gadsimta pirmajā pusē.

Visi seši vēsturisko romānu autori ir dziļi vēl padomju okupācijas laikā, starpnacionālo attiecību jautājums ir klātesošs arī viņu pašu pieredzē. Jautājums par latviešu kā valstsnaācijas attiecībām ar etniskajām minoritātēm ir diskusiju degpunktā joprojām, akcentējot tādus jēdzienus kā „iekļaujoša atvērtība”, „ētisks pienākums” un „atbalsts”⁶. Latvijas lokālās debātes sasaucas ar notikumiem Rietumeiropā, publikajā telpā stimulējot kopumā tolerantu un iecietīgu attieksmi pret cittautesiem. Jaunajā vēsturisko romānu sērijā tautības pieminējums palīdz uztvert laikmeta ainu, precizē skatījumu uz varoni un konkrēto situāciju un dod liecību arī par rakstnieka paša attieksmi pret Latvijas vēsturi.

Vispārīgs ieskats sērijas romānos

Osvalds Zebris (1975) ir ieguvis maģistra grādu uzņēmējdarbībā un strādājis mārketinga komunikācijas jomā, bet galvenokārt darbojies žurnālistikā. 2010. gadā publicēts viņa pirmais stāstu krājums, kas ieguvis gada balvu literatūrā kā spilgtākā debija. *Gaiļu kalna ēnā* ir otrais O. Zebra romāns, kopumā trešā grāmata.

³ Berelis 1998, 169.

⁴ Groot 2010, 140–141.

⁵ Levits 2013, 19.

⁶ Turpat, 29–30.

Jaunajā sērijā šis ir pirmais publicētais darbs. Tas vēsta par 1905. un 1906. gada notikumiem Baltijā, galvenokārt Rīgā un Vidzemē. Tekstu papildina zemsvītras piezīmes un atsauces uz vēstures avotiem arī romāna beigās. Tomēr intervijā Dacei Sparānei-Freimanei O. Zebris, jautāts par 1905. gada revolūciju, atzīst: „Manuprāt, tur liela loma bija arī spēkiem no malas, tā varētu būt atsevišķa pētījuma vērtā tēma – kurš, kā un kāpēc mudināja sabiedrību protestēt aktīvā veidā.”⁷ O. Zebra norāde, ka revolūcijas cēloņi un gaita vēl jāpēta, jaušama arī tekstā – tajā revolūcija pārsvarā rādīta kā piedzēruša pūļa ārdīšanās, tikpat kā neiezīmējot tās dziļākos cēloņus. Vienā epizodē un garāmejot pieminēta vācu muiža: „šī vācu varmācīgās virskundzības ligzda, šis kaunpilnais senču sviedru pieminekļis”⁸. Frāze skan kā no padomju laika mācību grāmatas un rada aizdomas par ironiju. Jāatzīst, ka ironija ir grāmatas spēks, spožums un vājums vienlaikus, bieži vien atstājot lasītāju neizpratnē par paša autora nostāju un attieksmi kā pret vēsturi, tā pret saviem varoņiem.

Attieksmē pret revolūciju O. Zebris atbalsta jauno koncepciju par latviešiem kā destruktīvu spēku, kuru vada alkohols. Šis uzskats, izvērstis un noapaļots vēsturnieku diskusijās revolūcijas simtgadē (2005), īpašu popularitāti ieguva ar mākslas vēsturnieka Imanta Lancmaņa rakstiem⁹. Mūsdienām raksturīgi arī pieklusināt latviešu un vācu attiecību seno koloniālo raksturu, uzsverot vācu klātbūtni kā Baltijas eiropēiskuma garantu. Romānā O. Zebris koncentrējas uz latviešiem. Bet tikai ar latviešiem revolūcijas notikums ir grūti izstāstāms.

Vācu, ebreju un krievu klātbūtne tekstā, ciktāl O. Zebris tēlo katras tautas lomu laikmeta politiskajos notikumos, ir margināla un pat klišejiska. Tā garām ejot pieminēta ebreju sadarbība ar latviešu sociāldemokrātiem un anarhistiem, atdzīvināts mīts par ebreju rituāliem nepieciešamajām bērna asinīm un atgādināts par pārkrievošanas rūgto nastu. Lasīšanai romānu aizraujošu dara atsevišķas ļoti spilgtas, pat oriģinālas epizodes, šķietami nejausi izmestas frāzes, paradoksālas un

negaidīti trāpīgas, piemēram, tautskolotāja Arvīda Gaiļkalna viedoklis: „... mēs nevaram stāties zobš pret zobu, mums zobiņu nepietiks. Plašā Krievzeme apēdīs bez sāls, norīs veselus, pat nepamanīs. Gudrāk jārikojas – jāizmanto viņu vājums, jāgaida, kad atkal sāks plūkties ar kādu no lielajām valstīm, un tad ..”¹⁰.

Literatūrkritiķis, publicists, rakstnieks **Guntis Berelis (1961)** romānā *Vārdiem nebija vietas* rāda Kurzemi laika posmā no 1913. līdz 1916. gadam. Iespējams, šis darbs ir viens no sērijas un arī pēdējā laika latviešu literatūras spilgtākajiem darbiem ar precīzi uzbūvētu sižetu, kompozīciju un oriģinālu, latviešu literatūrā ekstraordināru galveno varoni brutālu ciniķi Rūdolfu Tušu. Uz romāna vāka ir foto ar kinokameru: kinoļaužu klātbūtne iezīmē romāna sižeta sākumu un tā beigas; romāns nav īstenības atspulgs, bet baises līdzība par ceļu, uz kuru virzījās pasaule pirms simts gadiem un virzās šodien. Lasītājs kā distancēts vērotājs līdzīgi naivajam lietuvietim Ķēstutim, pornofilmu skatoties, dažbrīd spēj vienīgi murmināt: „Jezau! Jezau!”

G. Berelis atklāj Pirmā pasaules kara priekšvakara kontekstu – vēl nekad iepriekš cilvēka prāts nav svinējis līdzīgu triumfu. Šķiet, vairs nekas nav neiespējams, arī cilvēka iekāres nepazīst robežu: 1913. gada vasarā Ventspilī pirmās mākslas filmas uzņemšanas grupa šaurā lokā skatās franču pornofilmu. Prāta triumfs un morāles normu sairums. Ar atskatu uz 1905. gada revolūciju G. Berelis iezīmē ētisko vērtību sabrukuma sākumu arī Baltijā (aina visnotaļ līdzīga O. Zebra priekšstatam): cilvēks cilvēkam top par zvēru, dienas un stundas rit spraiģā cīņā – aci pret aci, zobu pret zobu. Eiropa grimst karos un bezjēdzīgos upuros: Besarābijā slepkavo ebrejus, Krievu–japāņu karā iet bojā latvieši, Kurzemi pārpludina bēgļu straumes, un pieņemams spēkā vardarbība. Apokaliptiskas Kurzemes ainavas, bāisi monstrozas, garīgi mirušas sievietes, purvi un miroņu nosēti lauki, kam pāri gājušas indīgās gāzes. Nāves dejas motīvs, uz brīdi pazibējis jau romāna sākumā, arvien ir klātesošs ar G. Berēļa oriģinālo un bāiso šujmašīnas metaforu. No tās nāvējošajiem dūrieniem nav lemts izbēgt. Romāna galvenais varonis

⁷ Sparāne-Freimane 2014.

⁸ Zebris 2014, 50.

⁹ Sal. Lancmanis 2009.

¹⁰ Zebris 2014, 104.

Tušs to izbauda līdz mielēm, slepkavošana pamazām kļūst par dzīvesveidu un izdzīvošanas jautājumu arī viņam. Rūdolfā Tuša fantāzijā šujmašīnas adatas veiclā cilāšanās kādā brīdī saplūst ar dzimumakta ilūziju, asociatīvi iezīmējot cilvēka sākumu un dūrienā – galu. Romāna finālā durklis – milzīga šujmašīnas adata – tuvojas arī Tuša sejai. Šausminošais G. Bereļa teksts atstāj ilgstošu iespaidu un savij asociāciju pēc asociācijas – no novatorā franču porno gadsimta sākumā uz *Charlie Hebdo* epizodi Parīzē 2015. gada janvārī, romāna tapšanas laikā, no tehnikas triumfa gājiena toreiz uz šodien, no vērtību zuduma uz visatļautību toreiz un šodien.

Iespējams, tieši šajā romānā skaita ziņā ir sastopama vislielākā tautību dažādība – ebrejs, norvēģis, krievs, leitis, latvietis, baškīrs, tatārs, vācietis, angļis, kazaks, japānis u. c. Tekstā blīvi cita blakus citai sadzīvo kirilica, vācu, franču, latviešu un lietuviešu valoda. Vienlaikus romāna virsraksts atgādina – „vārdiem nebija vietas”. Arī tautībai karā cilvēkam pret cilvēku nav nozīmes. Valoda kā saziņas līdzeklis būvē tiltu uz saprašanu, bet „*pasaulē, kuru bija pametuši cilvēki, arī vārdiem vairs nebija vietas*”¹¹.

Rakstnieks un žurnālists **Pauls Bankovskis (1973)** LU studējis filozofiju. Strādājis galvenokārt publicistikā. 1993. gadā debitējis prozā, viņš sarakstījis vairākus romānus un stāstu krājumus. Romāns *18* vēsta par Pirmo pasaules karu un Latvijas valsts dibināšanu, laiku starp divām lielvarām – Krievijas un Vācijas impēriju. Tas veidots ar diviem paralēliem vēstījumiem – viena balss skan no pagātnes (1917. gada rudens – 1918. gada rudens) un atklāj varoņa izaugsmi no bēguļojoša dezertiera līdz savas valsts patriotam; otra ir mūsdienu latvieša balss. Kritiķis Dainis Leinerts pieļauj iespēju, ka vēstītājs īstenībā varētu būt tikai viens¹². To netieši atzīst arī autors – divu vēstītāju izvēle ir mēģinājums mest tiltu no pagātnes uz šodien, sastatot to dienu problēmas ar tagadni¹³.

P. Bankovska romāna centrā ir tēls, dažā ziņā līdzīgs Grimmelhauzena *Simplicissimusam*, kas aizkļūst līdz Krievijai un atkal atgriežas Baltijā, uzkrājis pieredzi un saglabājis godīgumu un gaišumu. Ceļā sastaptie ļaudis palīdz veidot precīzu latvieša portretu, kā konstatē P. Bankovskis: nekas mums nepieder, mēs nespējam vienoties, mūsu ir gaužām maz, mēs esam nedroši un nepārliecināti, mums pasaule šķiet apdraudējumā pilna, tas viss rada pamatu aizdomām pret svešiem un savējiem; brīvība ir mūsu dabiskajās saknēs, savas valsts nepieciešamību pamato latviešu valoda neatkarīgi no tā, ka mūsu ciltskoku ir veidojušas dažādas tautas.

Arī P. Bankovska Latvijas vēstures tēlojums ir novators: ar vēstītāja vientuļo gājienu bez pastāvīga pieturas punkta Bankovskis norāda, ka 1918. gadā ideja par savu valsti faktiski ir nelielas intelektuāļu grupas izlolota un tās īstenošana ir brīnums.

Vācieši un krievi šajā romānā ir margināli un perifēri un kalpo konteksta raksturojumam. Tie reprezentē lielvaras, kas pakļauj savai kārtībai un likumiem, un šādā tvērumā Bankovska skats ir visnotaļ līdzīgs tam, kādus krievus un vāciešus pazīst pasaules literatūra: vāciešus, piemēram, raksturo tehniskais pārkums un precizitāte. Atšķirībā no O. Zebra, vācu koloniālā politika Baltijā ir konturēta skaidrāk, un līdz ar to arī skaidri nolasāmas latviešu ilgas pēc brīvības.

Inga Gaile (1976) ir studējusi Latvijas Kultūras akadēmijā teātra un TV dramaturģiju un režiju, sākusi literāro darbību un ieguvusi atzinību kā dzejniece. *Stikli* ir I. Gales pirmais un pagaidām vienīgais romāns. Tā sižets risinās K. Ulmaņa autoritārisma periodā no 1937. līdz 1939. gadam. Romānā I. Gaile pievēršies šķietami marginālai šā laikmeta šķautnei: eigēniskas ideju ienākšanai Latvijas medicīnas sistēmā, tam, ka tās tieši ietekmē attieksmi pret psihiski slimiem cilvēkiem – kā potenciāli nederīgiem nācijas vairošanās procesā. Romāna centrā ir seksuāli aktīvās Magdas un psihiatriskās slimnīcas jaunā ārsta Kārļa Vilka mīlestība. I. Gales sākotnējā iecere romānu veidot kā Magdas monologu nav īstenojusies, abiem galvenajiem varoņiem ar laiku autore piekārtojusi virkni citu personāžu – slimnīcas ārstus, māsas, kā arī abu radniekus – vecākus,

¹¹ Berelis 2015, 225.

¹² Leinerts 2014.

¹³ Kušķe 2014.

vecvecākus un paziņas, katru ar savu dzīves stāstu. Tie ļauj sniegt plašāku ieskatu laikmetā un arī Latvijas vēsturē. Starp radiem ir arī Baltijas vāciete, psihiatra Kārļa Vilka vecmāmiņa – Johanna fon Krīdenere. Kā jau norādījis Jāns Undusks (*Jaan Undusk*), laulībām Baltijas vācu un latviešu vai igauņu starpā vienmēr piemīt sociāls patoss¹⁴. Parasti vēl bez mīlestības laulātajam no zemāka sociāla slāņa būtiska nozīme ir iespējamai izglītībai. Šos abus aspektus, no kuriem otro īsti realizē Johannas mazdēls, ietver arī I. Gaile savā romānā. Viņa Johannu veido spilgti cilvēcisku, neuzkrītoši Johannas raksturam pievienojot vispārzināmo Baltijas vācu virsslāņa augstprātību: „*Johaidī ir tas vārds latviešu valodā, kas viņai patīk. Citi vārdi viņai nepatīk un viņa tos nelieto. Jo mums ir kultūras valoda, kurā runāt.*”¹⁵ Johannu cilvēcisku dara kūsājošs temperaments („*viņa bija apņēmīga kā bullis un viņai bija milzu enerģija*”¹⁶), kaislība uz Kasparu, pārtikušu latviešu zemnieku, un atbalsts jauktajās vācu un latviešu laulībās dzimušajam mazdēlam. Tiktāl Johannas dzīvesstāsts vēl iekļaujas tradicionālajā Baltijas modelī, tomēr Gaile iziet ārpus tā – Johanna panāk latviešu uzvārda ierakstu baronu dzimtā: „... *pie paša [Krievijas] imperatora viņa panāk, ka Krīdeneru uzvārdam pievieno Vilks – vecmamma aizsāk Krīdeneru-Vilku līniju*”¹⁷. Jāatzīst, kaut arī laiki mainījušies, tas ir maz ticams stāsts.

Johanna fon Krīdenere-Vilks ne tikai nodar Latvijas multikulturālās vides raksturojumam, bet palīdz – un tas ir būtiski – atklāt latviešu intelektuāļu ienākšanu Eiropas kultūrā. Viņa ir kā tilts no Latvijas uz pasauli – ar vecmāmiņas atbalstu Kārlis Vilks studē Minhenē un jūtas vienlīdz brīvi Eiropas vācvalodīgajā un Latvijas telpā, un viņš tāds nav vienīgais. Romāns arī kopumā latviešus rāda kā pašapzinīgu tautu, kas izglītību ieguvusi un stažējusies Eiropā un ASV, kam Latvijā pieder pienotavas un ko pārstāv veiksmīgi pilsētu un pagastu līderi, mācītāji, medmāsas un tautsaimnieki, izglītoti, turīgi un kulturāli ļaudis.

No sešiem romāniem vēl tikai vienā atklāta Baltijas vācu un latviešu tuvināšanās – romānā *Svina garša* protagonistu Matīsa pātēvs ir Volfgangs Vengers, Baltijas vācietis, kas piedalījies brīvības cīņās latviešu pusē. Volfgangs pārstāv vācbaltiešu vidusslāni, tā lēna integrācija latviešu sabiedrībā starpkaru periodā jau vairs izbrīnu neraisa.

Kārļa Vilka un Magdas mīlestības fonā pulsē laikmets – K. Ulmaņa diktatūra, nacisma ideju triumfs un ebreju vajāšanas Vācijā. Margināli un klišejski I. Gaile garāmejojot piemin K. Ulmani, „rausi”, „ar baltmaizes kukulim līdzīgu seju”, „Lielo Sējēju”, kas ļauj Latvijas „darba bitēm” novākt „zelta ražu”, „zelta vārpas” u. tml. Tikpat margināls, nojaušot tuvinās laikmeta pārmaiņas, ir kāds vārdā nenosaukts zobārsts ebrejs, kas gatavojas izceļošanai.

Gundega Repše (1960) romānā *Bogene* atklāj notikumus Latvijā no 1940. gada sākuma līdz 1941. gada jūnijam, visu uzmanību veltot vienas latviešu dzimtas liktenim. Romāna centrā – rakstnieces sižetiem tipiski – ir vairāku paaudžu sievietes. Latviju Otrā pasaules kara priekšvakarā G. Repše rāda kā ekonomiski spēcīgu, izglītotu un pārtikušu. Izlēmīgās, stiprās un neatkarīgās latviešu sievietes raksturo augsts izglītības līmenis, aizraušanās ar literatūru un mūziku. Uz šāda fona Latvijas valsts bojāeja iegūst vēl dziļāku dramatisku akcentu.

Nacionālās minoritātes G. Repšes tekstā ir perifēras – Baltijas vācieši 1939. gadā ir izceļojuši, kāds Ventspils skolotājs Himmelšmits pavīd vien garāmejojot. Pirmskara Latvija ir latviska. Savukārt krievi romānā veido vienotu bālu, draudīgu, agresīvu spēku – okupācijas varu. Tie ir epizodiski, visbiežāk bezvārda tēli, iezīmēti ar pāris spilgtām detaļām, kas signalizē par aprobežotību, vardarbību un ļaunumu. Repše raksta tieši: „*Krievs ir briesmīgs*”¹⁸, „*Visur, kur vien sper kāju, lien kauns un pazemojums*”¹⁹, „*Krievi vienmēr melo*”²⁰. Situācijas, kurās viņi parādās, ir stereotipiskas, pat klišeiskas. Naidīgu spēku, iznīcinošu ļaunumu bez sejas tekstā apliecina arī kursivētais krievu valodas ietvērums ar

¹⁴ Undusk 2007, 195.

¹⁵ Gaile 2016, 19.

¹⁶ Turpat, 22.

¹⁷ Turpat, 20.

¹⁸ Repše 2016, 165.

¹⁹ Turpat, 158.

²⁰ Turpat, 40.

latīņu burtiem. Šurp atnākušie *vaņkas, krievēļi, babaji*, retāk – krievi, ir citas, ne krievu kultūras valodas lietotāji.

Rakstnieks un dramaturgs **Māris Bērziņš (1962)** pēc izglītības ir ekonomists. Viņa pirmais romāns izdots 2003. gadā, četrus gadus vēlāk – stāstu krājums *Gūtenmorgens*, absurda tradīcijā ar labu devu ironijas un dziļi cilvēciskiem titulvaroņa vaibstiem. Romāns *Svina garša* jau saņēmis vairākas prēmijas, kā arī piedzīvojis iestudējumu uz Latvijas Nacionālā teātra skatuves. Kopā ar P. Bankovska darbu *18* tas ir visvairāk pārdotais sērijas romāns. *Svina garša* atklāj vēstures griežu laiku Rīgā no 1939. līdz 1941. gadam – pēdējo neatkarīgās Latvijas dzīves posmu, padomju un tai sekojošo vācu okupāciju. Galvenais varonis Matīss Birkāns romāna sākumā ir 24 gadus vecs un cieš no iedzimta defekta. Lai to likvidētu, Matīss tiek apgraižīts. Tas izrādās liktenīgi vācu laikā – Matīss kā ebrejs tiek nogādāts geto un vēlāk tiek nošauts Rumbulas mežā. Matīss ir krāsotājs, un romāns uzbur lielisku Pārdaugavas un arī plašāk – Rīgas pilsētas dzīves panorāmu, kurai piederīgi arī viņa draugi un mīlestības. M. Bērziņš savu varoni izvadā cauri visiem šo pāris gadu lielajiem notikumiem – bieži kā nejaušu vērotāju un nejaušu sakrītību upuri. Pilsētas dzīves un laikmeta panorāma neiztiek arī bez dažādu nacionalitāšu klātbūtnes, un tā ir plaša un vispusīga – poļi, ebreji, krievi, vācieši un arī zviedri, starpkaru periodu raksturo atvērtība un tuvināšanās, arī dažādu nacionalitāšu starpā. Matīsa patēvs ir Baltijas vācietis, viņa drauga patēvs – ebrejs, Matīsa kaimiņos mitinās poļi. Rīgas kultūrvīdi raksturo ebreju veikali, garīgo dzīvi – arī krievu literatūra un vācu opera, pēdējām aktualizējoties padomju un vācu okupāciju laikā. Vides raksturojumam M. Bērziņš izvēlas trāpīgus citvalodu elementus, rusicismus, ģermānismus, atsevišķas angļu un latīņu frāzes. Valodu maiņas ļauj ironizēt, un epizodiski – arī iekrāsot situācijas dramatismu: „*Do you speak English? – Jawohl, mein Herr! Scientia est potentia. – Rūdim atbilde nav atvilktnē jāmeklē*”²¹ vai citviet „*Bet ko nu par miera laikiem, ja tagad šeise, joptvaimaķ, harah un maucība kvadrātā un kubā, turklāt*

pieaug ģeometriskā progresijā”²². Tomēr cilvēciskajās attiecībās tautībai nav nozīmes. Tiklab ebrejs, kā latvietis, vācietis un krievs var būt spējīgs uz cildenu rīcību un ziedošanos, kāds cits – uz nodevību un varmācību: varas un ideoloģijas radītās problēmas izvēles priekšā vienmēr noliek cilvēku. Atšķirtībā no Bereļa Bērziņš uzsver cilvēcību, naidis un nodevība ir krīzes situācijas radīts izņēmums, tas sit sāpīgi līdz kaulam un bojāejai. Romāns neiztiek bez spīdzināšanas ainām un vardarbības tēlojuma. Noņemot jebkādu slogu tautībai, M. Bērziņš tad pāriet pie formāliem apzīmējumiem – armijas dienesta pakāpes vai amata: „čekiists”, „virsnieks”, „zilcepurainais”, „sarkanarmietis”. Izvairīties no klišejām laikmeta kontekstu atklāsmēs M. Bērziņam palīdz tieši citējumi no preses un dokumentiem, kas ir daiļrunīgāki par jebkuru fantāzijas radītu tekstu.

Secinājumi

Dažādu tautību tēlojumā visos sešos vēsturiskajos romānos vērojamas vairākas kopīgas tendences: pirmkārt, visu darbu centrā ir latviešu, indivīda un dzimtu, likteņi laikmetu griežos. Visos tekstos, kaut varbūt epizodiski un garāmejojot, pieminēta latviešu piederība Eiropas kultūrai, lielākā daļa romānu varoņu ir labi izglītoti, daudz lasa un nereti arī muzicē, citi – veiksmīgi lauksaimnieki, Latvijas kultūrtelpa neatšķiras no Rietumeiropas, krogā pie alus kausa var pārrunāt jaunākos zinātnes atklājumus un politiskos notikumus. Šādā kontekstā pašsaprotami par varas maiņām nereti signalizē kultūras maiņa – lektūra, teātru, operas un kino repertuārs.

Otrkārt, citas tautības šajos romānos darbojas retāk kā otrā plāna, biežāk – kā perifēri fona tēli. Ja tās tiek izmantotas varas maiņu, politisko notikumu raksturojumam, nereti izmantotas stereotipiskas situācijas un tēlu raksturojums, kas atbilst arī tam priekšstatam, kāds pazīstams Rietumeiropas literatūrā. Kā norāda Manfreds Bellers (*Manfred Beller*), pēc Francijas–Prūsijas kara (1870/1871) priekšstatu par vāciešiem kā „dzejnieku un filozofu tautu” nomaina Vācijas kā industriālas

²¹ Bērziņš 2015, 229.

²² Bērziņš 2015, 228.

un militāras lielvaras tēls²³. Latviešu apziņā šo priekšstatu 20. gadsimta sākumā nostiprina arī pamazām irstošā koloniālā situācija. Krievs Eiropas kultūrā 19. gadsimtā tradicionāli ir saistīts ar atpalcību, ko nosaka vēlā dzimtbūšanas atcelšana, salīdzinoši lēna industrializācija, vāji attīstīta vidusšķira, bet stipra Pareizticīgā baznīca. Rietumu civilizācija ar apbrīnu novērtē krievu izsmalcināto aristokrātiju un kultūras uzplaukumu, kuru aptur 20. gadsimta sākuma notikumi. Ar revolūcijas uzvaru krītas Krievijas starptautiskais prestižs un reputācija, totalitārajam režīmam nostiprinoties, atgriežas arī Krievijas kā despotiskas lielvaras tēls²⁴. Romānos, kuru darbība saistīta ar laika posmu, kas ir relatīvi mierīgs, lielvaru neietekmēts, nav arī nepieciešamības pēc tipizēta lielvaras tēla. Tā trūkst, piemēram, I. Gailes romānā *Stikli*.

Treškārt, gandrīz visos romānos klātesošs ir arī ebrejs kā Baltijas multikulturālās vides

loceklis, gandrīz vienmēr, kā tas latviešu literatūrai kopumā raksturīgi – margināls tēls. Plašāku ieskatu ebreju tradicionālajā kultūrā un arī geto sadzīvē sniedz M. Bērziņš romānā *Svina garša*, veidojot dzīvu un dramatisku nacistiskās okupācijas laiktelpu Rīgā.

Ceturtkārt, visu sešu romānu autorus primāri interesē indivīds un viņa izvēles. Etniskā dažādība visbiežāk tiek izmantota laiktelpas raksturojumam, pārlicenoši atklājot Latviju kā multikulturālu zemi, kurā tās ģeogrāfiskā stāvokļa dēļ citu tautu klātbūtne ir bijusi neizbēgama.

Sociologs Mārtiņš Kaprāns norāda, ka demokrātiskai valstij ir „jāstiprina sabiedrības vienojoša izpratne par valsts leģitimitātei nozīmīgiem vēsturiskiem periodiem un notikumiem [...] un jāiedzīvina vienojoša mitoloģija par pagātnes notikumiem”²⁵. Romānu sērija *Mēs, Latvija, XX gadsimts* varētu kļūt par vienu no instrumentiem šās funkcijas izpildei.

²³ Beller 2007, 162.

²⁴ Naarden, Leerssen 2007, 229.

²⁵ Kaprāns 2014, 42.

VĒRES

Bankovskis, P. (2014) *18*. Rīga : Dienas Grāmata.

Berelis, G. (2015) *Vārdiem nebija vietas*. Rīga : Dienas Grāmata.

Bērziņš, M. (2015) *Svina garša*. Rīga : Dienas Grāmata.

Gaile, I. (2016) *Stikli*. Rīga : Dienas Grāmata.

Repše, G. (2016) *Bogene*. Rīga : Dienas Grāmata.

Zebriš, O. (2014) *Gaiļu kalna ēnā*. Rīga : Dienas Grāmata.

13 rakstnieki apņemas uzrakstīt romānus par Latviju (2013) *Ir* (31.01.2013.).

Beller, M. (2007) Germans. Beller, M.; Leerssen, J. (eds.) *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters*. Amsterdam, New York : Rodopi, 159–169.

Berelis, G. (1998) Divi rakstnieki uz slidenas taciņas. (V. Rūmnieks, A. Migla *Kuršu vikingi*.) *Karogs*, 7, 168–178.

Groot, J. de. (2010) *The Historical Novel*. London, New York : Routledge.

Kaprāns, M. (2014) Latvijas politiskā atmiņa: nacionālās un transnacionālās dimensijas. Daija, P.; Hanovs, D.; Jansone, I. (sast.) *Nācījas hronikas: Latvija 2014: Debates*. Jelgava : Avens un partneri, LU LFMI, 41–61.

Kušķe, B. (2014) Paula Bankovska jaunā romāna centrālais jautājums – kāpēc mums ir vajadzīga sava valsts? Pieejams: <http://www.lsm.lv/lv/raksts/literatura/kultura/paula-bankovska-jauna-romana-centralais-jautajums-kapec-mums-ir-.a103933/> (20.12.2016.).

Lancmanis, I. (2009) Muižu bojēja kā krīze un atdzimšana: arhitektu ģimenes Berči darbība Kurzemē. *17. Borisa Vīpera piemiņas lasījumi: Referātu krājums*. Rīga : LMA Mākslas vēstures institūts, 14–15.

Leinerts, D. (2014) Neatliekamā literatūra. Pieejams: http://www.satori.lv/raksts/8335/Dainis_Leinerts/Neatliekama_literatura (20.12.2016.).

- Levits, E. (2013) Latviešu nācija, Latvijas tauta, Latvijas valsts. Jundzis, T.; Zemītis, G. (red.) *Latvieši un Latvija*, III: *Atjaunotā Latvijas valsts*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 11–33.
- Naarden, B.; Leerssen, J. (2007) Russians. Beller, M.; Leerssen, J. (eds.) *Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters*. Amsterdam, New York : Rodopi, 227–228.
- Sparāne-Freimane, D. (2014) Osvalds Zebris. *Gaiļu kalna ēnā*. Sērijas *Mēs. Latvija, XX gadsimts* pirmais romāns. Pieejams: www.dgramata.lv/lasitava/intervijas/osvalds-zebris-gailu-kalna-ena-serijas-mes-latvija-xx-gadsimts-pirmais-romans/ (20.12.2016.).
- Taps 13 jauni vēsturiski romāni par Latviju (2013) *Latvijas Avīze* (13.07.2013.). Pieejams: <http://www.la.lv/taps-13-jauni-vesturiski-romani-par-latviju-2/> (20.12.2016.).
- Undusk, J. (2007) Die Ehe als Utopie: Einführung in ein literarisches Motiv. *Baltische Seminare*, 5, 185–203.

Summary

Māra Grudule

Depiction of Nationalities in a Set of Latvian Historical Novels from the Series Mēs. Latvija, XX gadsimts (We. Latvia, XX Century)

The paper discusses six historical novels: Osvalds Zebris *Gaiļu kalna ēnā* (In the Shadow of the Cock's Hill, 2014), Guntis Berelis *Vārdiem nebija vietas* (No Place for the Words, 2015), Pauls Bankovskis *18*, Inga Gaile *Stikli* (The Glass Shards, 2016), Gundega Repše *Bogene* (bogene – a chthonic creature at the doorstep or fireside, 2016), Māris Bērziņš *Svina garša* (Taste of Lead, 2015) devoted to the history of Latvia during the first four decades of the 20th century – the revolution of 1905, First World war, the establishment of the independent state of Latvia, the years of regime of Kārlis Ulmanis, the first year of soviet occupation and the beginning of the Second World war. The author examines the depiction of Latvians and several other nationalities mentioned in the texts, chiefly Germans and Russians. All six writers pay most attention to the fates of Latvians. Almost all the protagonists are well-educated and almost all the novels stress the high level of Latvian culture. Germans and Russians are usually depicted as representatives of a political power. The main interest of the writers is the individual and his or her choices. In most cases the ethnic diversity of Latvian society is used to characterize the time and space of a definite historical period. Due to Latvia's geographical situation the presence of nationalities other than Latvians has always been self-evident.